

# VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT  
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **BALÁZS GÁBOR**  
„A NÉP JÓ, A KÉPVISELŐI MEGVESZTEGETHETŐEK”
- **LAJKÓ ÁDÁM**  
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI SZÉLSŐJOBBDAL  
INTERPRETÁCIÓI A NYUGATI TÖRTÉNETÍRÁSBAN
- **JUHÁSZ BARNABÁS**  
HOL HÚZÓDJON A NÉMET-LENGYEL HATÁR?
- **ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR – PRANTNER ZOLTÁN**  
VITATOTT PONTOK AZ UTOLSÓ EGYIPTOMI KHEDIVE  
MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ FELESÉGÉNEK ÉLETÉBEN
- **SZEMLE**  
FARKAS ILDIKÓ, LÉVAI CSABA,  
ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR, PRANTNER ZOLTÁN,  
PÓK ATTILA ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET  
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont  
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők  
Skorka Renáta (főszerkesztő)  
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter  
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság  
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,  
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,  
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,  
Pók Attila, Poór János

## TARTALOM

Népképviselő és a népi akarat képviselője (Bíró László)	535
<i>Tanulmányok</i>	
Balázs Gábor: „A nép jó, a képviselői megvesztegethetőek” Az 1793-as francia alkotmányról	539
Lajkó Ádám: A két világháború közötti szélsőjobboldal interpretációi a nyugati történetírásban	585
Juhász Barnabás: Hol húzódjon a német–lengyel határ? Nemzeti önrendelkezés, területi követelések és harc a szénmezőkért Felső-Sziléziában a nagy háború után	635
<i>Műhely</i>	
Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán: Vitatott pontok az utolsó egyiptomi khedive magyar származású feleségének életében	659
<i>Szemle</i>	
A brit oroszán, az orosz sas és a keleti kérdés (Lévai Csaba)	671
A kiszámíthatatlan Közel-Kelet létrejötte (Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán)	675
Trianon és Japán (Farkas Ildikó)	679
Emlékezetpolitika és populizmus Délkelet-Európában (Pók Attila)	685

# Emlékezetpolitika és populizmus Délkelet-Európában<sup>1</sup>

Történelem-, bölcsészeti- és társadalomtudományi munkánk során az egyik legnehezebb feladat a rendkívül összetett jelenségek leírásához, értékeléséhez szükséges megfelelő fogalmi keretek megtalálása. Történeteink előadása mindig egyszerűsít, általánosít, csak megközelíthetjük, de aligha tudjuk pontosan tükrözni mindenkori témánk összetettségét. A Jody Jensen által szerkesztett kötet az 1989–1990 utáni, a Balkánon egymással szembeszegülő gyűlölködések leírásához és értelmezéséhez kínál fogalmi kereteket. A szerkesztő egy, a Balkán történetével és aktuális problémáival foglalkozó fiatal társadalomtudósokból álló nemzetközi csoport munkáját koordinálta, a kutatók munkájához a kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete Polányi Kutatási Központja biztosította és biztosítja az intézményes háttérrel. A kötet az 1989–1990-es fordulatok óta eltelt évtizedek délkelet-európai gyűlölködő politikai és társadalmi mozgalmainak bemutatását és értelmezését négy fogalomkör, az azokban leírt jelenségek és kölcsönhatásaik elemzésével végzi el. Azt keresi, hogy a populizmus, az ellenségképzés társadalom-lélektani folyamata, az emlékezés, emlékeztetés és emlékezetpolitika, valamint a nacionalizmus hogyan kapcsolódnak egymáshoz. Pontosabban 11 tanulmányt olvashatunk a kötetben olyan esetekről, amelyekben a céltudatosan irányított, befolyásolt emlékezetpolitika erőszakba is hajló politikai gyűlöletek táptalajává vált.

A bevezető fejezet (Astrea Pejović és Dimitar Nikolovski munkája) gazdagon illusztrálja a pontos fogalomhasználat nehézségeit. A négy fogalomkör közül a legösszetettebb a populizmus. A szerzőpáros három megközelítési módot kombinál: ideológiai, politikai és társadalmi-kulturális szempontokat érvényesítő populizmusokról ír. Az ideológiai megközelítés szerint a társadalom tagjai általában két csoportra oszthatók: a tiszta-bűntelen népre és a korrupt elitre. A politikai értelmezés a „nép akaratát” megértő és megvalósító vezető retorikáját jelenti, a társadalmi-kulturális közeg pedig a durva, faragatlan, „bunkó” magatartásforma adaptálása. Az ezekkel az ismertetőjegyekkel jellemzett populizmus azonban – és ez a könyv visszatérően kiemelt tétele – nem egyezik meg a nacionalizmussal. Ami a két jelenségek között összeköti, az a hangsúlyozott bipolaritás: a populizmusban ez vertikális (korrupt elit – ártatlan nép), a nacionalizmusban horizontális (a mi nemes, dicső múlttal rendelkező népünk – a bűnös ellenséges népek).

A könyv esettanulmányai olyan történeteket mondanak el, melyekben a nacionalizmus és a populizmus gondolkodásmódja és gyakorlata egymást erősítve teszi lehetővé a politikai manipulációt. Arra keresik a választ, hogy milyen szerepe volt a populista-nacionalista eszközökkel folytatott emlékezetpolitikának a balkáni ellenségeskedések kialakulásában és

<sup>1</sup> *Memory Politics and Populism in Southeastern Europe*. Edited by Jody Jensen. London–New York: Routledge – Kőszeg: Institute of Advanced Studies Kőszeg (iASK), 2022. 199 p.

eldurulásában. Ismereteim szerint jogosan állítja a szerkesztő, hogy igen szerény az ezt az összefüggérendszerrel a volt Jugoszlávia és Bulgária területén vizsgáló szakirodalom, a könyv leginkább Stefan Troebst munkásságához kapcsolódik.

A szerkesztő két részre osztotta a vizsgált területet. Az elsőbe tartozik Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Montenegró, Szerbia és kisebb mértékben Szlovénia. Itt a Jugoszlávia felbomlását követő háborúk emlékezete az ellenségkép képződésének a fő forrása. A másik területi egység Macedóniát, Bulgáriát és Görögországot fogja át, ahol a régebbi mítoszok táplálják a gyűlölködő emlékezést.

Igen elgondolkoztató az első esettanulmány, amelyben az 1988–1989-ben egész Jugoszlávián végigsöprő „antibürokratikus forradalmat” értelmezi Roy Archer. Sajátos módon az állami támogatást élvező kampány állami vezetőket is kárhoztatott, egy nagyon általános fogalommal operálva a *nép* kiszolgáltatottságát állította szembe a korrupt bürokráttal. Kitérő kutatói megfigyelés, hogy a propagandában ez a fogalom mind osztály-, mind nemzeti (utalással a vajdasági és a koszovói tisztségviselőkre) üzenetet hordozott, de mindkettőt elhomályosítva, nem teljesen egyértelműen tette. Slobodan Milošević szerb nemzeti retorikáját így elfedte a dolgozó népet védő apafigura imázsa. A számos interjúra építő kutatás kimutatta, hogy ez a propagandamódszer nem volt hatékony, a visszaemlékezők többsége nem tudta meghatározni, hogy Jugoszlávia felbomlása előtt vagy után zajlott a kampány, és a politikai propaganda egészét elutasították.

Nyolc további tanulmány foglalkozik az egykori Jugoszlávia felbomlásával kapcsolatos emlékezetpolitikai alapú konfliktusokkal. Ezek közül a legalaposabban dokumentált témakör a horvát usztasák története, amely két tanulmánynak is témája. Lovro Kralj a horvát radikális nemzeti mozgalom 1945 utáni történetét tekinti át. Az 1930-as évek eleje óta tevékenykedő usztasák történetének „csúcspontja” a Jugoszlávia német megszállása után, 1941 áprilisában létrehozott „független” (ténylegesen a németektől függő) horvát államiség négy éve volt. Ezekben az években igen sok szerb, zsidó és cigány esett áldozatul az etnikai tisztogatásnak: a szörnyűségek közül kiemelkedett a jasenovaci tömeggyilkosság-sorozat. A horvát radikális populista-nacionalista emlékezet középpontjában a külön tanulmányban elemzett (szerző: Ana Ljubojević) bleiburgi gyilkosság-sorozat áll. A város környékén a kommunista partizánok álltak bosszút az őket korábban üldöző usztasákon.

1945–1980 között a titói politika a németeket kiszolgáló usztasákat tette felelőssé a háború alatti vérengzésekért, szembeállítva az együtt szenvedő testvéri jugoszláv közösséget az usztasa bűnösökkel. Tito halála után egyre nyíltabban esett szó a háború alatti és utáni szerb–horvát konfliktusokról, megkérdőjelezve a jugoszláv testvériség titói mítoszáét. 1986-ban élesebbé vált a konfliktus. A később háborúhoz vezető konfrontáció meghatározó állomásaként megjelent a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia memoranduma, amely azt állította, hogy a Független Horvát Állam 1941–1945 közötti fennállásának időszakát kivéve a szerbeket sosem üldözték olyan mértékben, mint akkor. Milošević 1986-ban lett a Szerb Kommunista Szövetségének elnöke, és hatalma központosításának fontos retorikai eszköze volt a horvátokat az usztasákkal összemosó beszédmód. A jugoszláv testvériség és egység jelszavait harcoss szerb nacionalizmus váltotta fel, amely kemény ellenfelére talált 1989-től a Horvát Demokratikus Közösség új vezetőjében, Franjo Tudmanban. Lovro Kralj számos politikusi megnyilvánulásra és gazdag sajtóanyagra építve elemzi a horvát mozgalom belső tagolódását, azt a folyamatot, ahogyan középbal és középbal politikások között horvát nemzeti platformjuk keresése során háttérbe szorították az usztasa bűnök emlegetését, és inkább a háború alatti horvát áldozatvállalást emelték ki. Nem könnyű emlékezetpolitikai feladat volt az usztasa állam jasenovaci zsidóságmegsemmisítő táborára és a blei-

burgi usztasa áldozatokra történő emlékezés rituáléinak kialakítása. Ritka az a nyitottság és sokirányú empátia, amellyel az írások elemzik ezt a máig húzódó folyamatot.

A tanulmányok másik része a tárgyi emlékek politikai értelmezésével foglalkozik. Gruia Bădescu írása Belgrád 1999. tavaszi, 78 napig tartó NATO-bombázását követő újjáépítésének egyik kritikus pontját elemzi. A szerb vezérkar korábbi, a mai napig romokban álló épületeinek jövőjét hasonlítja össze Szarajevó újjáépítésével. A jugoszláv korszak modernista épületeit a kommunista rendszer szimbólumaiként nem kedvelte a belgrádi közvélemény, Aleksandar Vučić (jobboldali politikus, 2014 és 2017 között miniszterelnökként, 2017 óta államfőként a szerbiai politikai élet meghatározó személyisége) az újjáépítés elutasításával egyrészt az antimodernista felfogású alsóbb rétegek, másrészt az épület helyére szállódát tervező arab befektetők szimpátiáját kívánta megnyerni. Szarajevó esetében is a jugoszláv múlt kitörlése állt az előtérben, egyrészt a Habsburg-korszakhoz kötődő, másrészt a legújabb építészeti tendenciákat tükröző épületek kaptak politikai támogatást. Ez is a populista politika egyik formája, érvel a szerző, mivel a jugoszláv múlt elutasítása a politikai mozgósítás közös platformja lehet ebben a más okokból igen megosztott városban.

Két tanulmány foglalkozik az emlékművek körüli politikai konfliktusokkal. Marija Ivanović a mostari, a város 1945. február 18-i felszabadítására emlékeztető temető-emlékmű kapcsán az antifasiszta és az antikommunista populista propaganda egymásnak feszülését mutatja be. Mostar de facto megosztott város: a láthatatlan határvonal a bosnyák (keleti) és a horvát (nyugati) városrész között húzódik. A Horvát Demokrata Közösség (HDZ BiH) vezetői nem látogatták a temetőt, antikommunizmusuk horvát nemzeti programmal ötvöződve populista hangvétellel támadta a multietnikus felszabadító partizánok mítoszát. Ugyanakkor a bosznia-hercegovinai kommunista utódpárt (Bosznia-Hercegovinai Szociáldemokrata Párt, SDP BiH) érvrendszerében a boszniai szerb nemzeti programot antifasiszta retorikával ötvözte.

Igen árnyalt populizmusértelmezést alkalmaz Mišo Kapetanović írása. A Bosznia-Hercegovina északnyugati részén fekvő Korčanicában 1942 elejétől 1943 elejéig egy erdei partizánkórház működött, és az 1979-ben felavatott szobor a fasiszmus ellen fegyvert fogó „jugoszláv partizán hősöknek” kívánt emléket állítani. A tanulmány áttekinti a jugoszláv, majd a posztjugoszláv korszakban az emlékműhöz kapcsolódó sokfajta értelmezést, és arra a következtetésre jut, hogy az ezekben tapasztalható leegyszerűsítő, leginkább az alsóbb társadalmi rétegeket megszólító nyelvezet csak akkor minősíthető populizmusnak, ha állami célt szolgál, ez pedig a szerző kutatásai szerint ezen emlékmű esetében nincs így.

A legkisebb volt jugoszláv tagköztársaságban, Montenegróban 1991 óta ugyanaz a párt (Montenegrói Szocialisták Demokratikus Pártja, DPS) van hatalmon, azonban álláspontjai sokat változtak. A párt 1992-ben a Szerbiával való föderáció, 2006-ban a teljes függetlenség propagálója volt. Sokkal drámaibb váltás volt, hogy 1991 októberétől hét hónapon át támogatta Szerbia háborúját Horvátország ellen, így montenegrói repülőgépek bombázták Dubrovnikot. A hivatalosan a *Háború a békéért* nevet kapott akciót azzal indokolták, hogy a fasiszta hagyományokat folytató Horvátország veszélyeztette Montenegró biztonságát. Alig kilenc év múlva azonban Milo Đukanović, a DPS vezetője és államfő hivatalos horvátországi látogatása során bocsánatot kért az agresszióért, sőt még a kárpótlás lehetőségét is felvetette. Jóllehet civil szervezetek napirenden tartották az 1991–1992-es háborút, a hivatalos kormánypolitika igyekezett elfelejteni azt, pontosabban minden felelősséget a Jugoszláv Néphadseregére és egyes vezetőire hárítottak. A populizmus jó példája volt a szerző szerint mind a bocsánatkérés, mind a Vladimir Barović admirálisnak, a jugoszláv haditengerészet spliti körzeti parancsnokhelyettesének posztumusz adományozott monteneg-

rói állami kitüntetés. Barović ugyanis megtagadta a Dubrovnik tengeri megtámadására vonatkozó parancsot, majd 1991. szeptember 29-én, Vis szigetén öngyilkosságot követett el. Az említett lépések – a kollektív felelősséggel történő szembenezés helyett – felelősségváró, üres gesztusok maradtak.

A populista emlékezetformálás iskolapéldája lehetne Stjepan Vukčić Kosača „herceg” (1404–1466, titulusából származik Hercegovina neve). Emlékezetét ugyanis három jól kidolgozott, egymástól lényegükben különböző, politikailag jól hasznosított narratívába is beépítették. Az egyik a horvát, amely arra hivatkozik, hogy az élete végén katolizált Stjepan Vukčić birtokai Bosznia-Hercegovina ma főleg horvátok lakta területén helyezkedtek el, így az a szuverén horvát entitás, amit a horvátok igényelnek, Stjepan Vukčić elképzeléseiben gyökerezik. A bosnyák értelmezés szerint igazi lojalitása és identitása az iszlámhoz kötődött, és az ezt képviselő bosnyák egyház vezetője volt. Ugyanez az egyházi közösség a szerb értelmezés szerint az ortodox keresztény egyházhoz tartozott. A történetet összefoglaló Igor Stipić szerint Stjepan Vukčićet sem egyházi, sem más csoportérdek nem vezette, mindenkor saját személyes gazdasági és politikai érdekeinek megfelelően építette kapcsolatrendszerét.

Három tanulmány foglalkozik az Észak-Macedóniával és Bulgáriával kapcsolatos emlékezetpolitikai kérdésekkel. A Jugoszlávia felbomlása utáni évtized során két fő politikai erő alakult ki Macedóniában: az antifasiszta harc hagyományaira építő középbal kommunista utódpárt (Macedóniai Szociáldemokrata Szövetség, SDSM) és a leginkább az oszmánellenes küzdelmek emlékét őrző jobboldali párt (Belső Macedón Forradalmi Szervezet – Demokratikus Párt a Macedón Nemzeti Egységért, VMRO–DPMNE). Voltak próbálkozások a két narratíva összehangolására, így például az 1903. augusztus 2-án kirobbantott Illés-napi (illinden) törökellenes és az 1944. augusztus 2-i antifasiszta megmozdulás egy hagyományba építésére, de gyorsan kudarcot vallottak. 2006–2007-től a kormányzati politika egy nagy, a „macedónok harcának” történetét bemutató múzeum létrehozásával próbálta megerősíteni a macedón kollektív identitást. Ezt a történetet, tanulmányának címét idézve, a 2006–2011 közötti „populista emlékezetpolitikai mobilizációt” Naum Trajanovski foglalta össze.

Dimitar Nikolovski arról ír, hogy az Észak-Macedónia és Bulgária között 2017 nyarán aláírt jószomszédsági szerződés és ehhez kapcsolódóan a miniszterelnökök közös látogatása Sámuel cár (958–1014) szobrainál a két fővárosban bal- és jobboldali erők közös populista hangvételű ellenreakcióját váltotta ki Bulgáriában. Filip Lyapov a bolgár emlékezetpolitikai konfrontációkat tekinti át, középpontba állítva a két világháború közötti antiszemita, németbarát tábornok, Hriszto Lukov 2001 után kialakult, kevesek által, de igen agresszíven képviselt kultuszát (Lukov-menet).

Valamennyi tanulmány tükrözi a szerkesztői elvek következetes érvényesítését: a populizmus, az ellenségképzés társadalom-lélektani folyamata, az emlékezés, emlékeztetés, emlékezetpolitika és a nacionalizmus kapcsolatrendszere az írások elméleti-módszertani kerete. A szerzők a délkelet-európai terepet jól ismerő, pályájuk felívelő szakaszában lévő kutatók, akik a tapasztalt szerkesztő segítségével kézikönyvszerű tanulmánykötetükkel nemcsak a történészszakma, hanem a térséggel foglalkozó politikusok, üzletemberek, újságírók számára is jól hasznosítható művet tettek le az olvasóközönség elé.

*Pók Attila\**

\* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének nyugdíjas tudományos tanácsadója (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., pok.attila@abtk.hu) és a községi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete senior kutatója (9730 Kőszeg, Chernel utca 14., attila.pok@iask.hu).

## CONTENTS

Popular Representation and Representation of the Popular Will (László Bíró)	535
<i>Studies</i>	
Gábor Balázs: "The People are Good, Their Representatives are Corruptible": On the French Constitution of 1793	539
Ádám Lajkó: The Interpretations of Interwar Fascism in Western Historiography	585
Barnabás Juhász: Where Should the German–Polish Border Be Drawn? National Self-Determination, Territorial Claims and the Struggle for the Coalfields in Upper Silesia after the Great War	635
<i>Workshop</i>	
Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Zoltán Prantner: Disputed Points in the Life of the Hungarian Spouse of the Last Egyptian Khedive	659
<i>Book Reviews</i>	
The British Lion, the Russian Eagle and the Eastern Question (Csaba Lévai)	671
The Birth of the Modern Middle East, 1914–1924 (Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Zoltán Prantner)	675
The Treaty of Trianon and Japan (Ildikó Farkas)	679
Memory Politics and Populism in Southeastern Europe (Attila Pók)	685

Ára: 800 Ft  
Előfizetőknek: 600 Ft



TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,  
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáma: 06-80/444-444,  
e-mailen: [hirlapelofizetes@posta.hu](mailto:hirlapelofizetes@posta.hu), faxon: 1-303-3440,  
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,  
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont  
Történettudományi Intézetében  
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,  
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban  
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését  
a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja



**nka**  
Nemzeti Kulturális Alap

**ELKH** | Eötvös Loránd  
Kutatói Hálózat